ІСТОРІЇ

Від Тюремного замку до Холодногірської тюрми – перші тюрми Харкова

PUBLISHED 29 ТРАВНЯ 2026

Історія харківських тюрем почалася у часи, коли Харків ще був невеликим губернським містом із дерев'яними хатами та болотистими вулицями

Тюрми в Харкові з'явилися ще кілька століть тому, і за цей час через них пройшло дуже багато людей – від справжніх злочинців та революціонерів до політичних в'язнів та жертв репресій. Частини старих тюрем вже давно немає, але деякі будівлі досі стоять і продовжують працювати.

Харківське видання "Думка" вирішило розібратися, як у Харкові з'явилися перші тюрми, що таке Тюремний замок та які відомі постаті "мотали" термін за ґратами харківських в'язниць.

Харківський тюремний замок

Перший харківський острог з'явився ще у 1794 році. Він являв собою звичайну трикімнатну хатку. В одній кімнаті тримали чоловіків, а у іншій – жінок. Але ж Харків швидко розростався, людей у місті ставало все більше, відповідно, й злочинів теж ставало більше. Тож на початку 19-го століття маленька "хатинка для арештантів" вже явно не справлялася зі своєю задачею.

Саме тому у 1817 році, після приїзду російського імператора Олександра I, вирішили будувати вже "нормальну" кам'яну тюрму. На місці старого острогу у 1822 році почалося будівництво Харківського тюремного замку, а вже з 1823-го туди почали звозити арештантів. Проєктом керував петербурзький архітектор Людвіг Шарлемань.

Комплекс вийшов величезним, особливо на той час. Він складався з головного корпусу і шести флігелів. У двох корпусах сиділи ув'язнені, а в інших знаходилися лікарня, майстерні, склади та житло для персоналу.

Також на території тюрми працювали лазня, пральня, ковальня, склад, школа і навіть церква. Перед головною будівлею зробили невеликий сад, де в'язнів іноді "вигулювали". Але попри цю нібито "цивільну" картинку, умови тут насправді були не дай Боже.

На харчування одного арештанта виділяли всього лише одну копійку на день. Це навіть для 19-го століття було занадто мало, "копійки" у прямому сенсі. Щоправда хворим дозволялося "шикувати" й наїдатися аж на 12 копійок. Крім "шикарного" харчування, у тюрмі постійно спалахували хвороби. Дуже багато в'язнів страждали від гарячки, проблем із легенями та шлунком. Особливо страшною була ситуація у 1870-х роках, коли у тюрмі спалахнула цинга. За деякими даними, тоді помирала майже половина ув'язнених. "Вишенькою" на торті була переповненість камер – вони були настільки забиті, що люди спали буквально один на одному. Хоча така проблема була не лише у Харкові – приблизно такий самий жах творився у тюрмах по всій тодішній імперії.

Попри це, тюремна адміністрація намагалася зробити вигляд "виправної системи". Арештантів змушували працювати: вони ремонтували одяг, шили, займалися взуттям, прибирали територію, чистили вулиці, прали білизну і навіть готували їжу.

Політичні в'язні і бунти

Із другої половини 19-го століття імперію почало "штормити". Після скасування кріпацтва по країні пішли революційні настрої, виникали підпільні гуртки, ширилася агітація. У Харкові теж було неспокійно. У 1856 році у місті навіть розклеїли рукописну пародію на царський маніфест щодо підписання "принизливої" Паризької мирної угоди. На той час це вже був дуже серйозний "наїзд" на владу.

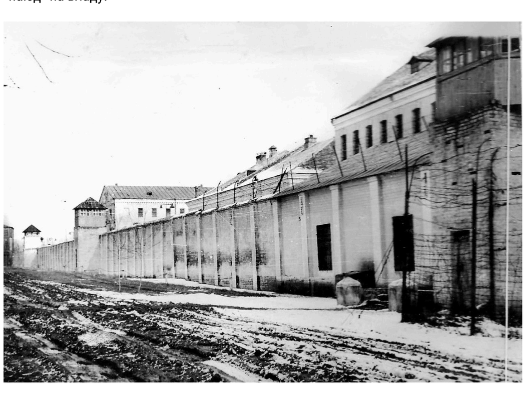

Через всі ці настрої Харківський тюремний замок був буквально забитий політичними арештантами. Їх тримали окремо від "звичайних" злочинців, їхні камери знаходилися на середньому поверсі корпусу.

До речі, політичні в'язні були не такі "слухняні", як звичайні, та часто "наривалися" на конфлікти з адміністрацією. Вони влаштовували голодування і вимагали нормального ставлення до себе. Наприклад, у 1881 році політичний арештант Василь Литягін відмовився від обшуку й заявив охороні, що буде пручатися і давати відсіч, якщо його спробують обшукати без прокурорського нагляду та жандармів.

У тому ж році декілька політичних в'язнів оголосили голодування. Вони протестували проти поганих умов утримання, заборони прогулянок та спілкування між собою. Один із арештантів навіть сказав, що краще помре від голоду, ніж буде сидіти у таких умовах. Адміністрація тоді рознервувалася і випустила спеціальну інструкцію: їжу все одно носити у камери, навіть якщо арештанти відмовляються її брати. Мабуть, щоб потім можна було "прикрити себе паперами".

До речі, проблем вистачало не лише всередині камер. У 1830-х через жахливу каналізацію нечистоти з тюрми виносили вручну і зливали прямо біля будівлі. Сморід стояв такий, що охоронці на постах просто непритомніли. У документах того часу писали, що люди буквально хворіють через цей неймовірний "аромат". Після скарг губернатор таки наказав вивозити все це за межі міста.

Наприкінці 19-го століття будівля вже просто "розвалювалася". Камери були настільки сирими, що стіни хотіли оббивати дошками, щоб хоч якось врятувати приміщення від вологи. Частину в'язнів навіть тимчасово перевели до Ізюмського тюремного замку.

Після реконструкції Харківський тюремний замок перетворили на губернську в'язницю.

У 1937 році, під час Великого терору, НКВС знову активно використовував ці будівлі для утримання заарештованих. Тоді умови стали ще жорсткішими – тортури, побиття, постійні допити.

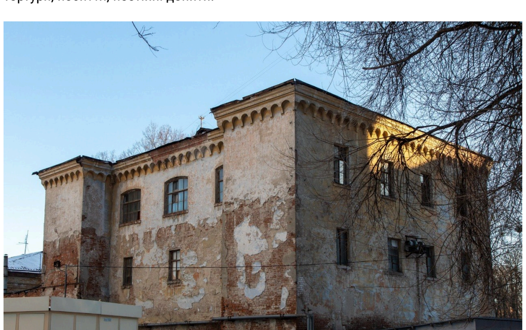

Під час німецької окупації тут також працювала тюрма. А після війни комплекс ще довго використовували як транзитний пункт для ув'язнених.

Наприкінці 1960-х старі будівлі знесли і на їхньому місці з'явилися житлові будинки. Від усього тюремного замку залишилися тільки дві старі адміністративні будівлі у глибині скверу біля перехрестя Благовіщенської та Малиновського. Зараз вони стоять покинуті, і деякі харків'яни навіть не здогадується, що колись тут була головна тюрма міста.

Харківський СІЗО

У середині 19-го століття на Холодній Горі, яка була майже околицею Харкова, вирішили будувати так звану арештантську роту цивільного відомства.

На той момент там було мало забудови, а кам'яні споруди можна було перерахувати на пальцях. Відомий історик Дмитро Багалій писав, що арештантська рота, семінарія та церква були першими кам'яними будівлями на цій місцевості.

Будівництво почалося у 1843 році. Підряд отримав купець Михайло Котляров. Роботи йшли довго, бо будували тільки у теплу пору року. У результаті звели два великі кам'яні корпуси: один для арештантів, інший адміністративний.

Від цієї арештантської роти можна сказати й починався тодішній Харків. Поруч проходила Катеринославська вулиця (нинішній Полтавський Шлях), а неподалік був Арештантський провулок.

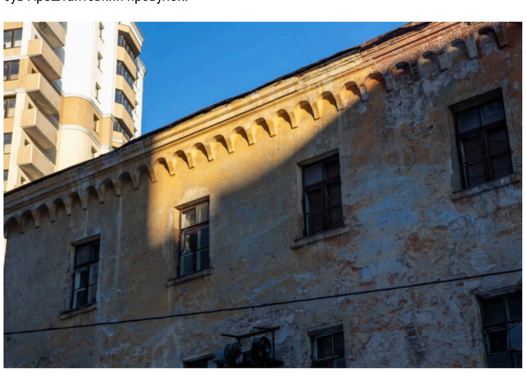

Пізніше арештантська рота перетворилася на пересильну в'язницю. Сюди звозили людей перед відправкою на каторгу чи заслання. Ув'язнені називали її "домом жахів". Камери були переповнені, брудні, годували там погано, люди постійно хворіли. Через цингу й виснаження багато людей помирало, не дочекавшись закінчення терміну покарання.

У 1878 році тут навіть стався бунт політичних в'язнів. Вони вимагали хоча би трохи нормальніших умов та протестували проти знущань охорони. Тюремники тоді поводилися дуже жорстоко, особливо з революціонерами.

Наприкінці 19-го століття ситуація почала змінюватися. Уряд зрозумів, що система заслань у Сибір працює, м'яко кажучи, погано. Купа каторжників помирала дорогою, інші тікали й збивалися у банди. Через це пересильні тюрми почали реформувати.

На реконструкцію Харківської Холодногірської в'язниці виділили просто шалені гроші на той час – 600 тисяч рублів. Саме тоді, у 1903 році, побудували значну частину тих корпусів, які стоять і сьогодні.

До речі, у в'язниці навіть працювала школа для арештантів. Її відкрили ще у 1890 році, а уроки проводили в одній із камер.

Після революції назви установи постійно змінювалися – ВЧК, ОГПУ, НКВС, різні "ДомТюрЗаки" та спецізолятори.

Під час Другої світової війни, коли місто було під німецькою окупацією, тут працювала міська тюрма та табір військовополонених "Шталаг-364". Умови були жахливими, люди масово помирали від голоду, хвороб та катувань.

Після війни територію поділили на окремі сектори з воротами, охороною та вежами. Тоді й сформувалися два окремі об'єкти – сучасний Харківський СІЗО та Холодногірська колонія №18.

Сьогодні Харківський слідчий ізолятор залишається одним із найвідоміших і найстаріших СІЗО України. Частина старих корпусів там досі збереглася ще з царських часів.

Холодногірська колонія

У другій половині 19-го століття на Холодній Горі почали активно розбудовувати великий тюремний комплекс. Якщо майбутній СІЗО використовували переважно як пересильну та слідчу в'язницю, то для засуджених арештантів поступово створювали окремі виправні корпуси.

Саме так у 1870-х роках у Харкові з'явилося виправне арештантське відділення – попередник сучасної Холодногірської колонії №18. Приблизно у 1872-1873 роках тут почали працювати перші корпуси для ув'язнених.

Наприкінці 19-го століття тюремний комплекс сильно розширили. Старі будівлі перебудували, а у 1903 році після масштабної реконструкції на території з'явилися нові корпуси. Саме тоді Холодногірська тюрма стала однією з найбільших у всій Російській імперії на території сучасної України. У народі її часто називали Холодногірським централом.

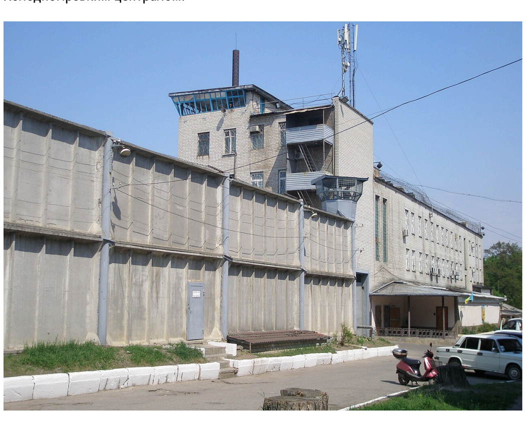

Тут утримували вже засуджених людей, а не підслідних, як у СІЗО. В'язні працювали у майстернях, ремонтували одяг, займалися господарськими роботами.

Після революції 1917 року установа кілька разів змінювала назву й підпорядкування. За радянських часів тут працювали різні структури НКВС та ГУЛАГу. У 1930-х роках через Холодногірську тюрму проходили жертви сталінських репресій. У період Великого терору через ці корпуси пройшли тисячі людей.

Під час німецької окупації тут знову працювали тюрма і табір для військовополонених. Саме у цьому місці лікарі на чолі з професором Олександр Мєщанінов намагалися рятувати людей у практично нелюдських умовах.

Після війни територію колишнього холодногірського тюремного комплексу поділили між різними установами. У 1946 році тут створили промислову виправно-трудову колонію "ПромВТК-1", яка входила до системи ГУЛАГу. Ув'язнених активно використовували як робочу силу на виробництвах та будівництві.

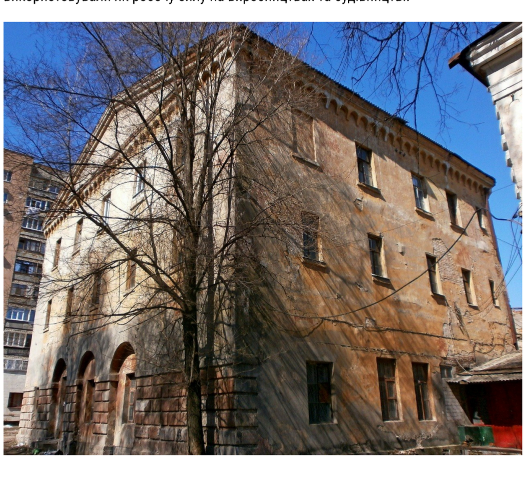

У 1949 році частину комплексу перетворили на дитячу трудову колонію для неповнолітніх. А вже у 1960-х роках установа отримала статус колонії посиленого режиму для дорослих чоловіків.

Сьогодні Холодногірська виправна колонія №18 – це установа середнього рівня безпеки. Тут утримують чоловіків, які вперше отримали термін позбавлення волі.

Хто сидів у харківських тюрмах

У різні роки через харківські тюрми пройшло багато відомих людей. Тут "мотали" термін не тільки злочинці, а й письменники, політики та діячів УНР.

Наприклад, у 1886 році у Харківській тюрмі сидів український поет і революціонер Павло Грабовський. Його ув'язнили за революційну діяльність, участь у партії "Чорний переділ" та поширення заборонених прокламацій. Саме звідси його пізніше відправили у Бутирку, а потім на п'ятирічне заслання до Сибіру.

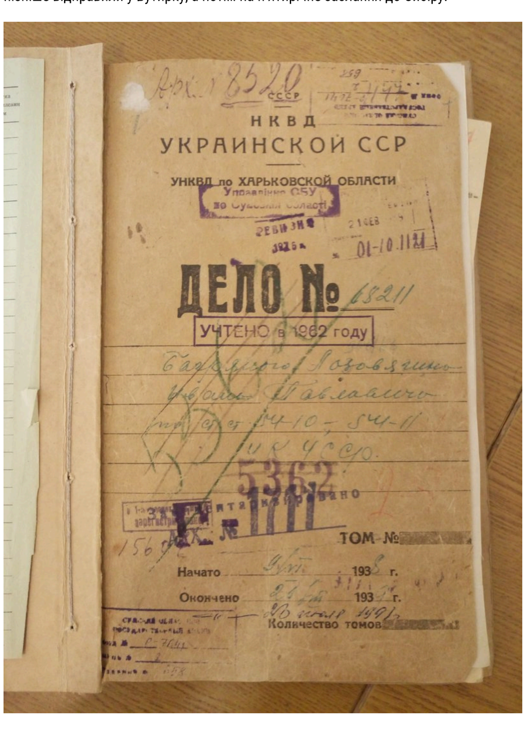

У 1920-х роках через Холодногірську тюрму пройшли діячі Української Народної Республіки. Серед них був один із керівників уряду УНР Всеволод Голубович. Разом із ним за ґрати кинули і його дружину Тетяну Кардиналовську.

Одним із найвідоміших в'язнів Холодногірської тюрми був український поет та драматург Іван Багряний. Саме після арештів і перебування у харківській тюрмі він написав роман "Сад Гетсиманський", у якому описав атмосферу допитів, камер і радянської репресивної системи.

Тут також перебував письменник Олесь Гончар. Під час німецької окупації у 1942 році він опинився у таборі на Холодній Горі разом із тисячами військовополонених. Пізніше письменник згадував це місце як одне з найстрашніших у своєму житті.

А ще у 1926 році тут сидів Мейєр Зайдер на прізвисько "Майорчик". Цей чоловік у 1925 році застрелив радянського командира Григорія Котовського з револьвера. На суді він визнав провину і у підсумку його засудили до 10 років позбавлення волі. У Холодногірській тюрмі він швиденько адаптувався і став завідувачем тюремного клубу. Через деякий час його перевели на безконвойну систему утримання, а згодом "Майорчик" взагалі міг вільно виходити з в'язниці до міста. Не просидівши і трьох років, Зайдера звільнили умовно-достроково за зразкову поведінку. Але довго пожити йому все одно не вдалося. Товариші вбитого Котовського винесли "Майорчику" свій "смертний вирок". Але це вже зовсім інша історія.

Авторка: Чередник Ірина

Джерело: Думка

Like
Tweet

Новини партнерів
Реклама
Уряд виділив 22 млрд грн на захист...
У Ростові засудили п'ятьох кримських...
Чи справді естрогени провокують пухлини...
Купити Чистка кондиціонера Краща робота кондиціонера на холод+антибактеріаль на обробка
Купити Чистка кондиціонера Краща робота кондиціонера на холод+антибактеріальна обробка
від 2 000 грн.
КУПИТИ
Купити Монтаж кондиціонерів Кондиціонери від АйКлімат! Доставимо та Змонтуємо за 1 день
Купити Монтаж кондиціонерів Кондиціонери від АйКлімат! Доставимо та Змонтуємо за 1 день
від 5 800 грн.
КУПИТИ
Купити Кондиціонери вигідно Доставимо та Змонтуємо кондиціонер за 1 день!
Купити Кондиціонери вигідно Доставимо та Змонтуємо кондиціонер за 1 день!
від 11 900 грн.
КУПИТИ

Tags: тюрьма уроки истории Харків

YOU MAY ALSO LIKE...
Історичне дзеркало. Сталінські методи у
Лень как дар богов и двигатель прогресса
4 ЛИСТОПАДА 2011
Чекисты против поэта Ахматовой: история одной «антитеррористической операции»